

KIRGIZ TÜRKLERİNDE ÖLÜM

“Death” in Kyrgyz Turks

Mayramgül DIYKANBAYEVA*

ÖZ

Türk coğrafyasında sosyal yapı ve kültürel değerler açısından son yüzyıl içinde hızlı bir değişim ve gelişim süreci yaşanmaktadır. Kırgızistan bu bakımdan araştırılmaya değer bir model oluşturmaktadır. Kültürel alanda gerçekleşen değişim ve gelişmeler çeşitli platformlarda ele alınmakta, araştırma ve incelemeler yapılmaktadır. Amaç, Türk milletinin kültürel gelişim sürecinin yorumlanmasına katkı sağlamaktır. Buna bağlı olarak araştırmamın konusunu; ölümlerle birlikte başlayan ve bir yıl boyunca devam eden defin, taziye pratiklerinin 3, 7, 40 dönemi içerisindeki âdetlerin, inançların Kırgızistan'daki durumu teşkil etmektedir.

Anahtar Sözcükler

Ölüm, defin, mezar, yas, Kırgız Kültürü.

ABSTRACT

Regarding the social structure and cultural values, a rapid change and development process is being experienced in the geography of the Turkish nations within the last century. From this point of view, Kyrgyzstan constitutes a model that is worth being researched. The changes and developments realized in the cultural domain are being considered on various platforms, and research and surveys are being carried out in this field. The target of all these studies is to contribute to the interpretation of this cultural development process. In relation to this work, funeral, burial and condolence and mourning rituals and traditions starting from the death and continuing during one year following the burial, the traditions regarding the 3, 7, 40 days following the burial constitute the topics of these studies.

Key Words

Death, burial, grave, mourning, culture of Kyrgyz.

Kırgız Türkleri Orta Asya'da yaşayan en eski ve köklü Türk boylarından biridir.

Başka milletlerde olduğu gibi Kırgız Türkleri de insan hayatının kaçınılmaz sonu olan ölümden derinden etkilenmekte ve gereken uygulamaları yapmaktadırlar. Bu yazının amacı; Kırgız Türklerinde ölümlerle ilgili âdet, inanç ve uygulamaları ortaya koymaya çalışmaktır. Ayrıca, Kırgız Türklerinin, ölümden nasıl etkilendikleri ve çok eskilere dayanan defin, yas, yağ törenlerinin esaslarını günümüzde de yaşatmaya devam ettikleri belirtilmiştir. Bunların dışında ölüm ile ilgili halk inançlarına ve uygulamalarına da yer verilmiştir.

Böylelikle evrensel bir kavram olan “ölüm”ün Kırgız Türkleri için ifade ettiği

anlamları görmek ve Türk toplulukları için genellemeler yapmak mümkün olacaktır.

Kırgız Türklerinde ölüm anında ve sonrasında yapılan işlemler belirli bir sırayı izleyerek gerçekleştirilir.

Kırgızlarda birisi ölünce hemen imam çağırılır. Gelen imam ölünün başucuna oturur, dua okur. Buna Kırgızlar, “ıyman aytuu” derler. Kırgız halk inançlarına göre “ıyman”ı duyamadan ölen insan, kâfir (dinsiz) sayılır. Tabii ki buna kazada, yangında, savaşta kısacası beklenmedik anda ölenler katılmaz.

Bu yüzden evde hasta, ölümü beklenen biri varsa imam önceden çağırılır. İmam, duasını okuduktan sonra ölünün yüzünü kibleye doğru çevirir, gözlerini kapatır, çenesini bağlar. Kelime-i Şaha-

* Gazi Üniv. Sosyal Bil. Enst. Türk Halk Edebiyatı Bölümü Doktora Öğrencisi. mayramgul@hotmail.com

det ve Kelime-i Tevhit getirir. Evde yaşça büyük biri varsa ölünün ağzına yağ veya su damlatır. Bu işlemde maksat ölünün cennete gitmesini sağlamaktır. Ayrıca ölünün öbür dünyaya aç gitmemesi düşüncesini de taşımaktadır. Bu işlem esnasında içeride kadınlar ağıt yakmaya, dışarıda erkekler yüksek sesle ağlamaya başlar. Bu bölüme Kırgızlar “ökürü” derler. Üzüntünün dile getirilişi olan ağıt söyleme kadın ve erkekler için farklı şekillerde adlandırılmaktadır. Kadınların ağıtlarına “koşok”, erkeklerin ağıtlarına “ökürü” denir. Ağıtlarla birlikte konu komşu ölüm haberini almış olur ve erkekler “ökürerek”, kadınlar “koşok koşup” (ağıt yakarak) cenaze evine gelmeye başlar. Kırgız Türklerinde sadece ölü evine ağıt yakarak gelirler. İstisnai bir durum olan aşağıdaki örnekte ise babasının ölüm törenine çok küçük olduğundan dolayı katılamayan ve ocağı dağılmış bir çocuğun yıllar sonra ata mezarına âdetle olmamasına rağmen “ökürerek” gelişini tasvir etmektedir:

Eki sunun kuyuluş,
Dayrasınday kan atam.
Eki toonun urunuş,
Çon zozunday kan atam.
Taŋga cuuk sarı cıldızday,
Atama bolçoş bolup barbadım.
Birge cürüp canında,
Atama coldoş bolup kalbadım.
Çöptün başın termetken,
Celdey baykuş bar beken?
Atanın cüzün körbögön,
Mendey baykuş bar beken?
Kabılan atam ölböy kal,
Calgızın cetim kalbay kal.
Katar cürüp özünö,
Kaapırğa nayza sunbadım.
Anan atam ölbödün,
Men senin ar coruğun körbödüm.
(Musaev 1995: 74)

İki suyun birikmiş,
Deryası gibi han atam.
İki dağın birleşmiş,
Kayası gibi han atam.
Sabahki sarı yıldız gibi,
Atama yakın olamadım.
Beraber olup yanında,
Atama yoldaş olamadım.
Ot başını sallayan,
Yel gibi garip var mı ki?
Atamın yüzünü göremeyen,
Benim gibi garip var mı ki?
Kaplan atam ölmeyeydin,
Biricigin yetim kalmayaydı.
Beraber olup seninle,
Kâfire mızrak vuraydım.
Atam sonra öleydin.
Ben senin her hünerin göreydim.

Manas Destanı'nda; Semetey, Buhara'dan ilk kez Talas'a geldiğinde, Manas'ın mezarına “ökürerek” gidişini anlatan yukarıdaki mısralarda özellikle babasızlığın yarattığı kimsesizlik duygusu vurgulanmaktadır.

Ölüm haberi herkese duyurulur. Buna Kırgızlar “kabar aytuu” derler. Kırgızlarda “kabar aytuu” (ölümün duyurulması), ölünün mezarına toprak atmak için çağırılma, insanların birbirlerine verdiği değeri ve ölen kişinin itibarını göstermesi bakımından önemlidir. Günümüzde yaşamını canlı bir şekilde sürdüren “kabar aytuu” geleneği köklü bir gelenek olup, Manas destanında “kabar aytuu” ile ilgili şu satırlar geçmekte:

Uçkan kuş menen carışıp,
Añırday oozu açılıp
Ak köbüğü çaçılıp
Okuroo tüygön ak tizgin
Koş kolunda karışıp
Acıbay ketti kabarga.
(Manas 1984:142)

Uçan kuş ile yarışıp,
Anırıp ağzı açılıp
Ak köpüğü saçılıp

Sıkı örülmüş ak dizgin
İki elinde tutulup
Acıbay gitti habere.

Kırgızlar, ölüm haberinin duyurulmasına ve cenazenin defnedileceği gün toprak atmak için çağırma âdetine çok önem vermektedirler. Bu âdeti, gerek ölü sahibi, gerekse çağrılanlar gereği gibi yerine getirmezse toplum tarafından kınanırlar. Kara haberi alıp gelmeyenler için ölü sahibi; “bir avuç toprağını esirgedi, gelmedi” derken, çağırılmayan taraf da; “bizi saymadı, çağırmadı”, diyerek küser. Bundan dolayı Kırgızlar kara haberi duyurma işinde çok hassas davranırlar.

Kırgızlar ömür suyu tükenmiş, kalbi durmuş biri için “ölmek” fiilini doğrudan kullanmazlar. Özellikle söz konusu yakınları olduğu zaman daha çekingen davranırlar. Onun yerine “kaza boldu” (kaza oldu), “köz cumdu” (göz yumdu), “ötüp ketti” (göçtü gitti), “eesine berdik” (sahibine verdik), “düynödön kayttı” (dünyadan göçtü), çocuklar için “uçup ketti” (uçtu gitti) sözlerini kullanırlar. Çünkü “ölüm” sözcüğü, ölenin yeniden dünyaya gelmesini engelleyebilir korkusunu taşımaktadır. (Roux 2000: 45)

Kırgızlarda ölüm haberini yakınlarına duyurma, büyüklere düşen bir işittir. Buna “uguzuu” derler. “Uguzuunun” kendine has metotları vardır. Herhangi birisinin gelip yakınının ölüm haberini duyurmaya hakkı yoktur. Duyurmak için gelenler kalabalık olmalıdır yani en az dört, beş kişi. Gelenler yukarıda belirttiğimiz gibi doğrudan ölüm ifadesini kullanmadan, incitmeden duyurmaya çalışırlar. Kalabalık olmanın amacı da yakınının ölüm haberini alan kimsenin kendine zarar vermesini engellemektir. Bundan dolayı kapıdan içeri habersizce giren kalabalığın arasında aksakallıların, yaşça büyük kadınların olması korkutucudur ve ev sahipleri için kötü

haberinin ilk nişanesidir.¹ Ayrıca yaşlıların varlığı, toplumumuzda onlara verdiğimiz değer ve gösterdiğimiz saygıdan dolayı bizim bu acı haberi duyduktan sonra kendimizi kaybederek yanlış hareket etmemize engel olacaktır.

Kırgızlar çok eskiden beri şiire, şarkıya meraklı ve bu konuda yetenek sahibi bir millettir. Dolayısıyla ölüm haberini bile hüzünlü ezgilerle, şarkılarla, şiirlerle kopuz eşliğinde duyurmuşlardır. Kırgızların “uguzuu” geleneği köklü bir gelenek olup, çok eskilere dayanmaktadır. Örneğin; Cengiz Han’ın gazabından korkan halk, oğlunun ölüm haberini hana duyurmaya cesaret edememiştir. Sonunda bu görevi dönemin akını Ket Buka üstlenmiştir. Bu “uguzuu” XIII. yüzyılda yaşayan Arap âlimi İbn – al – Asip tarafından yazıya geçirilmiştir:

Tuu kuyruğu bir kuçak
Tulpar kaçtı ey, hanım,
Tuurunan boşonup,
Şumkar kaçtı ey, hanım.
Altın taka, kümüş mık
Duldul kaçtı, ey hanım,
Altın ordo başınan
Bülbül kaçtı ey, hanım.
Deniz tolkup çaypalıp,
Köl böksördü ey, hanım.
Terek tüptön cıgılıp,
Cer böksördü ey, hanım.
Ala – Too kulap baş bolup,
Bel böksördü ey, hanım.
Berekelüü nur kaçıp,
El böksördü ey, hanım.

(Kırgız Adabiyatını Tarihü
2002:142)

Tuğ kuyruğu bir kucak
Yürük at kaçtı ey, hanım,
Kafesinden boşanıp,
Sungur kaçtı ey, hanım.
Altın nal, gümüş çivili
At kaçtı ey, hanım,
Altın saray başından
Bülbül kaçtı ey, hanım.

Dalgalanıp dökülüp,
Göl azaldı ey, hanım.
Ağaç dipten yıkılıp,
Yer azaldı ey, hanım.
Ala – Dağ başta yıkılıp,
Geçit azaldı ey, hanım.
Bereketli nur kaçıp,
El azaldı ey, hanım.

Oğlunun ölümünden haberdar olan
Cengiz Han da:

Ket, ket, ket Buka,
Kebi suuk, it Buka.
Karap turgan karşımda,
Kaşın da kursun, it Buka.
Küü menen sayragan,
Sözün da kursun, it Buka.
Kara candı kaşaytkan,
Çırın da kursun it, Buka.
Atayı kelgen aldıma,
İşin da kursun, it Buka.
Komuz çertip corugan,
Tüşün kursun, it Buka.

(Kırgız Adabiyatının Tarihi
2002:142)

Git, git, git Buka,
Sözü soğuk, it Buka.
Bakıp duran karşımda,
Yüzün kahrolsun, it Buka.
Ezgi ile söyleyen,
Sözün kahrolsun, it Buka.
Canımı benim acıtan,
Sesin kahrolsun it Buka.
Mahsus gelen karşıma,
İşin kahrolsun, it Buka.
Kopuz çalıp yorumlayan,
Düşün kahrolsun, it Buka.

diyerek Buka akımı kovmuştur. Aslında şairin kendi ismi sadece Buka imiş. İşte bu olaydan sonra akımın adına Ket lakabı eklenmiş ve Ket Buka olarak anılmaya başlandığını yukarıdaki mısraları aldığımız kaynaktan öğreniyoruz. Ayrıca Naciye Yıldız, Kırgız Türklerinin ölümle ilgili şiirlerine Kırgız Halk Edebiyatı I adlı eserinde geniş bir şekilde yer vermiştir (Yıldız 2007:105-140).

Görüldüğü gibi ölüm haberini duyurma işi (uguzuu) dikkatli davranmayı talep etmekte ve günümüzde de varlığını canlı bir şekilde sürdürmektedir.

Kırgızların dinî inançlarına göre ölenin yakınları ve çoluk çocuğu üzerinde dört hakkı vardır. Bunlar: 1) Ölüyü yıkayıp kefenlemek ve cenaze namazı kılarak defnetmek; 2) Ölünün borcu varsa ödemek; 3) Vasiyetini yerine getirmek; 4) Ondan kalan malı - mülkü bölüp, miras sahiplerine vermek.

Kırgızlarda vasiyet çok önemlidir. Buna Kırgızlar “kerez aytuu” derler. “Kerezini aytmak” (vasiyet etmek) her insanın hakkıdır. Günlük yaşamda, hastalık zamanlarında ya da aynı mahallede birinin ölümünün ardından veya çok yaşlanmış kimselerin zaman zaman evlatlarına malının mülkünün paylaşımı, bakıma muhtaç çocuğunun ve eşinin bakımını diğer evlatlarını üzerine bırakmak veya ölümünden sonra verilecek aştta hangi atının kesileceğiyle ilgili vasiyette bulduklarını biliyoruz. İşte ölüm sonrası bu vasiyetleri yerine getirmek ölenin yakınlarının, çocuklarının görevidir. Özellikle baba vasiyeti mutlaka yerine getirilmelidir. Aynı zamanda “kerez”i (vasiyeti) yerine getirmek acılı aileyi avutmaktadır.

Kırgızlarda cenaze üç gün bekletilir. Bu üç gün içinde defin töreni hazırlıkları yapılır, kurban kesilir, ölenin uzakta yaşayan yakınları varsa gelir. Yakınlarından ölüyü görmek isteyenlere imam, ölünün yüzünü açar gösterir. Eş dost, konu komşu uzak yakın demeden üç gün boyunca taziyyeye gelir. İlk gelenler “ökürerek” gelir. Gelen erkek ise ona dışarıda çadırın önünde oturan erkekler, kadın ise çadırın içinde ters dönüp ağıt yakıp oturan kadınlar eşlik ederek karşılarlar. Gelenler, ölü yakınlarıyla beraber birkaç dakika ağladıktan sonra onları avutmaya çalışır.

Taziyyeye gelenler tarafından ölü

yakınlarına genellikle şu sözler söylenir: “Köp ıylabagla, artı kayırluu bolsun” (çok ağlamayın, arkası hayırlı olsun), “Kuday Taala kalgan ömürün sizge bersin”(Allah kalan ömrünü sizlere versin), “Catkan ceri cayluu, topuragı torko bolsun”(mekânı cennet, toprağı yumuşak olsun), “Baarıbzıdın bara turgan ceribiz oşol cer”(hepimizin gideceğı yer orası), “Ölüm uluk aga karşı bolbogula”(ölüm uludur, isyan etmeyin), “Bul Kudaydın buyruğı”(Bu Allah’ın emridir), “Bergen dağı Kuday, algan dağı Kuday”(veren de Allah, alan da Allah), “Caşoo bar cerde ölüm bar”(ömür var yerde ölüm var). Aynı zamanda taziyeciler, bu dünyanın geçici olduğunu, öbür dünyanın gerçek olduğunu söyleyerek ölü yakınlarını rahatlatmaya çalışırlar.

Cenazenin bekletildiğı bu üç gün boyunca ölü evi çok kalabalık olur. Kurbanlar kesilir, çeşitli yemekler yapılır, sofraya hiç toplanmaz. Kırgızların en iyi sıfatlarından biri de büyük küçük, uzak yakın demeden hep beraber el birliğı ederek ölen kişi için hizmet etmeleridir. Kırgız Türklerinde ölen kişi iki kere yıkanır. İlk mevta öldüğü gün yıkanır. Buna “Mayram suuga aluu”(bayram suya almak) denir. Yıkamanın ilkinde sabun kullanılmaz ceset sadece ılık suyla yıkanır. Ölünün defnedileceğı üçüncü gün sabahtan herkese defin saati bildirilir. Ölüyü esas yıkama işi bu gün gerçekleşir. Buna Kırgızlar “söök cuu”(kemik yıkamak) derler. Ölü erkekse erkekler, kadınsa kadınlar yıkar. Ölüyü herhangi birisi yıkayamaz. Genellikle dünürleri ve ölü yakınları yıkarlar. Bu kişiler aynı zamanda yaşça büyük olanlardır. Ölüyü yıkamadan önce görmek isteyen yakınları varsa son kez görürler, ölüyle vedalaşırlar. Eğer ölenin anne babası varsa imamla beraber gelir, ölünün yüzünü açar, ağlamadan vedalaşır. Anneler üç kere: “Ak sütümden geçtim”(ak sütüm helal olsun, hakkımı helal ettim) der.

Bundan sonra yıkamak için seçilenler çadıra girerler, yıkama işine başlarlar. Mevtayı yıkayan insan sayısı değişir; genelde beş ya da yedi olur. En yaşlı kişi mevtanın başını yıkar, diğerleri de kalan yerlerini yıkar. Ölü yıkanır, kefenlenir. Hem dinî inançlara hem de Kırgız inançlarına göre kefenledikten sonra cenaze örtüsü açılmaz, cenaze kimseye gösterilmez.

Kırgızlarda cenazenin defnedildiğı gün cenazeye gelenlere “cırtış”²² (kumaş parçası) dağıtılır. Belirtmemiz gereken önemli bir nokta, bu kumaş parçalarının yaşlı kimselerin ölümünde verildiğı gençlerin ölümünde ise kumaş parçalarının verilmesinin uygun görülmemesidir. “Cırtış” aslında cenazeye katılanlara bir hediyedir. Ancak bunun başka bir anlamı da vardır: “Siz de bu kişi gibi çok yaşayın, siz de yaşlanın”dır. Cenazeye katılıp “cırtış” alan anne babalar “cırtış” götürüp aynı temenniyle torunlarına, küçük çocuklarına verir. Onlar da mendil olarak kullanırlar. Günümüzde de yaşlanan dedeler, nineler en kalitelisinden kumaşlar alıp, sandıklarına saklarlar. Çocuklarına: “Bu benim “cırtışım”, gelenlere dağıtın”, diyerek vasiyet ederler. Böylece öldükten sonra şanlarının artmasında katkıda bulunurlar.

Ölen kişinin şanını yaşatmak için 1901 yılında 96 yaşında vefat eden Kırgız kadın generallerinden Kurmancan’ın defin töreninde, oğullarının cenazeye gelenlere gümüş para dağıttıkları manidar örneklerden biridir. (Kırgızdar 1991: 241) Cenazede bu tür uygulamaların yapılması, kurban olarak da tercihen atın kesilmesi ölenin şöhretine şöhret, ününe ün katar ve şanını artırır.

Kırgızlarda birisi cuma günü defnedilirse, o kişinin cennete gideceğı inancı vardır. Mezarlığa, cenaze ile sadece erkekler gider. Cenazeyi alıp mezarlığa gelenler önce ata babalarına ve yakınlarının ruhuna Kuran-ı Kerim’den sureler

okurlar, dua ederler. Sonra kazılmış mezarın başına otururlar. Ölünün yakınılarından biri borcu olup olmadığını sorar, kalabalığa dönerek “alacağı olan benden alsın”, der. Sıra imama gelir: “Bu kişi nasıl biriydi”, diye sorar. Kalabalık hep bir ağızdan çok iyi birisi olduğunu söyler. Kırgızlar, gelenek gereği ölenin arkasından kötü söz söylemez. Ölüye hürmet etmek yaşayanların en önemli vazifelerindedir. Bunun için ölü helalleşerek öbür dünyaya gönderilir.

Böylece rahmetli ebedi yerine yerleştirilir. Herkes bir avuç toprak alıp mezar üzerine bırakır. Buna Kırgızlar “toprak saluu” derler ve çok önem verirler. Çünkü ne kadar çok kişi mezarın üstüne toprak atarsa, ölünün günahlarının hafifleyeceğine ve onun yararına olacağına inanırlar. Mezar üzerine toprakla, çökmüş bir deve görüntüsü yapılmaya çalışılır. Cemaat kırk adım attıktan sonra durur, mezara doğru dönüp oturur, tekrar dua okurlar. Çünkü defnedilen kişinin artık sorgu melekleri tarafından sorgulanmaya başladığına ve okunan duanın ona yardımcı olacağına inanırlar. Dua bittikten sonra kalkıp giderler. Mevtanın evine yaklaşıncaya “ökürmeye” başlarlar. Erkeklere çadırda ters dönüp oturan kadınlar ağıt yakarak eşlik ederler. Kırgız tabiriyle “ökürüü” rahmetlinin yaşına göre uzar ve sona erer. Genelde ölen kişi yaşlı ise “ökürüü” fazla sürmez. Sonra imam Kuran okur, yemekler yenir, ölünün giysileri ölü yıkayıcılarına ve akrabalarına dağıtılır.

Kırgızlarda “markumdun tüböklük-tüü cayı” (merhumun ebedi yeri) olarak adlandırılan mezar için, halk arasında “mürzö”, “kümböz”, “cay”, “beyit”, “körüstön” tabirleri kullanılmaktadır. Kırgız Türkleri mezarlıkların çok önemli ve kutsal mekânlar olduklarına inanırlar. Ölüyü defnetmek hazırlığının önemli aşamalarından birini oluşturan mezar ve mezarın kazılması ile ilgili de pratik-

ler mevcuttur. Kırgız Türklerinin dinî inançlarına göre “ölenin ebedi yerini” hazırlamak büyük bir sevaptır. Bundan dolayı mezar kazmak isteyenler çok olur ve gençler bu işi sırayla üstlenirler. Mezarı, erkekler kazarlar. Bunun için ücret almazlar. Ancak ölü sahibi yine de bu kişilere belli bir ücret öder. Çünkü mezar kazma işinin ne kadar ağır şartlarda gerçekleştiğini bilir. Mezarlar kazma - kürek ile kazılır. Makinelerle kazılan mezarlar farklı olduğu için, özellikle yaşlılar bunu istemez. Makinelerle kazılan mezarlara “kâfir” ya da “Rus mezarı” adı verirler.

Mezar, bir metre derinliğinde kazılır. Sonra kibleye doğru yuvarlak bir hazne oluşturulur. Büyütülerek içi bir mağara gibi olur. Kısaca, mezarın içi, iki kişinin rahatlıkla dönebileceği şekilde geniş olur. Kırgız mezarları genişliği ve şekliyle diğer toplumların mezarlarından ayrılmaktadır. (Akmataliev 1993: 75, 76) Mezarların ölünün ebedi evi olduğu inancı bu mezarların iki oda şeklinde hazırlanmasına sebep olmuştur. Kırgızlar, mezarlarını hep yol kenarlarına yaparlar. Amaç yoldan geçenlerin ölünün ruhu için dua etmesini, Kuran okumasını sağlamaktır.

Kırgızlarda, mezar üzerine bir abide dikmek, ölenin yakınlarının veya çocuklarının borcu olarak kabul edilmektedir. Ancak bu abide ölü “aşına” kadar, yani bir yıl geçmeden yapılmalıdır. Abidenin yıl geçinceye kadar yapılmaması durumunda, aileye tekrar ölüm veya kötülük gelebileceği inancı vardır.

Bu abideler topraktan, mermer taştan yapılır. Mermer taştan abideyi genelde varlıklı aileler yaparlar.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Kırgızlar cenazeyi üç gün bekletirler. Kırgızlarda ölüyü hemen defnetmek çok ayıp sayılır, “ölümümüzden bıkmış mıyız ki hemen gömelim” der ve ölümle ilgili bütün

âdetleri yerine getirmeye, ölünün ruhu-
nu memnun etmeye çalışırlar.

Kırgızlarda ölüyü anmanın birçok yolu vardır. Genelde definden sonra üçüncü, yedinci, kırkıncı günleri yapılmaktadır. Bunlar “üçülük”, “cetilik”, “kırkılık” olarak adlandırılır. Son olarak tam bir yıl sonra ölünün yemeği verilir. Buna Kırgızlar “cıldık”(yıllık) veya “aş” derler. Ölü yemeği günleri dışında ölen kişi; mezar taşının konulduğu gün, öldüğü gün, doğum gününde, Ramazan, Kurban bayramlarında ve cuma günleri anılır. Ölü ruhuna bağışlayarak kurban kesilir, yemekler verilir. Aslında kişinin ölümünden bir yıl sonraki ölü aşına kadar geçen süre, ölü evi için çok masraflı olur. Her zaman sofraya kalır, kurban için büyük baş hayvanlar tercih edilir. Özellikle at kesilirse ölenin şanını arttırır. Kısacası yemek ziyafetleri hiç bitmez. Bundan dolayı Kırgızlar:

Ölüm bardın malın çaçat, Ölüm zengin malını saçar,

Coktun abiyirin açat. Yoksulun ayıbını açar, derler. (Kırgızdar 1993: 539)

Ölenin ailesi varlıklı ise ölümle ilgili bütün dini işlemler, örf âdetler rahatlıkla yerine getirilir. Eğer yoksul ise çok zorlanırlar. Ölüyü defnettikten sonra kırkıncı kadar her cuma, bazı bölgelerde perşembe günleri “cıt çıgaruu” (koku çıkarmak) denilen işlem yapılır. Mayalanmış hamur küçük parçalara bölünerek, kızdırılmış yağda pişirilir. Buna “boorsok” adı verilir. Ölünün bu yağdan çıkmış ekmeğin kokusunu alacağına ve karnının doyacağına inanılır. Bu işlemin perşembe ya da cuma günleri yapılmasının nedeni, kutsal sayılan bu günlerde, ölü ruhlarının kendi evlerini ziyaret edeceği inancıdır. Bu günlerde itinayla sofralar kurulur. Konu konuşu, eş dost çağrılmadan gelir. Ölünün ruhu için Kur’an okur, dua eder, yemek yer ve Allah’tan mekânının cennet olmasını dilerler. Bundan olsa gerek Kazaklar, Kırgızlar “Karnı acıkan karalı eve koşar”, derler.

Kırgızlarda kırkıncı güne kadar sürekli gelen giden olduğundan, yakınları yas tutan ailenin yanında, ölü evinde bulunurlar. Ölü evinde kırk gün boyunca perşembe ve cuma günleri yıkanmak yasaktır. Çünkü ölü ruhunun bu kutsal günlerde evi ziyaret edeceğine inanılır. Bu günlerde evine gelen ruh evinden sadece yemek kokusu alarak karnını doyurmalıdır. Eğer bu günlerde evde birileri yıkanırsa gelen ruh evden sabun suyu içer ve bu durumdan memnun kalmaz inancı vardır.

Ölüyü anma günlerinden biri olan “ölü aş” geleneği Kırgızlar arasında asırlardır dillere destan bir şekilde devam etmektedir. En eski “aş töreni” Manas destanında tasvir edilmiştir. Destanda Han Kökötay’ın aşına muhtelif uluslar çağırılır. Semerkantlılar, Kırmılılar, Oğuz Han ili, mağaralarda ve ormanlarda yaşayan avcı klanlar, hatta Ruslar, Çinliler, Kalmuklar gibi kâfir kavimler bile davet edilir. Çin, Rus, Kalmuk pehlivanları arasında güreşler yapılır. (Manas 1984:222)

Günümüzde de Kırgızlar ölünün aşını vermeden rahat edemez. Ölü ruhunun memnun olması için “ölü aşının” mutlaka verilmesi gerektiğini düşünür ve herkes kendi maddi durumuna göre üstüne düşen görevi yapar.

Kırgızlarda da başka milletlerde olduğu gibi, ölenin ardından “yas tutma”, “ağıt yakma” âdeti vardır. Yas süresi zaman dilimiyle sınırlanmaktadır. Bu süreç, ölünün gömülmesinden başlayıp, bazı bölgelerde kırkıncı, bazı bölgelerde bir yıla yani “ölü aşına” kadar devam etmektedir. Yas süresinin belirlenmesi ölenin yakınlığına, uzaklığına; genç, yaşlı, erkek ve kadın oluşuna bağlıdır.

Kırgızlar genelde kırk gün yas tutar. Bu süreçte eğlenceye, düğüne gitmez, süslenmez, hep kara giyerler. Eğer yas tutan kadın ise başına daima kara örtü örter, hiç gülmez. Kadınlar erkek-

lere göre daha fazla yas tutar. Ölenin karısı bir yıl boyunca yas tutar, renkli giysiler giymekten, makyaj yapmaktan, dışarıda topluma gözükmekten kaçınır. Buna “karaluu kadın” (karalı kadın) derler. Kırk gün geçmeden dışarı çıkmak zorunda kalırsa başını önüne eğerek yürür. Kırk gün boyunca sabah akşam ters dönmüş bir şekilde oturarak ağıt yakar. Ona kadının kayın validesi, görümceleri vb yakınları eşlik eder. Bu uygulamayla ilgili güzel bir örneği İkinci Dünya Savaşı’nda babasını kaybeden şair Col-doşbay Abdıkalkoğlu “Hayat Bitmez” şiirinde şöyle dile getirmiştir:

Atamdı da apam koşçu ele,
Muñduu kılıp ünün sozçu ele.
Kara kiyip, açpay kabagın,
Tan balasın ıylap toşçu ele.
(Abdıkalkov 1984:345)

Atama da annem ağıt yakardı,
Üzüntülü sesiyle ağlardı.
Kara giyip, asıp suratını,
Şafağı ağlayarak karşılardı.

Eskiden kocası ölen kadınlar yüzlerini tırmalayıp, saçlarını yolup, kendilerine zarar vermeye çalışmışlardır. Hatta yaş deriden yapılmış çıplak deriyi bellelerine bağlayıp, kimseye göstermeden her gün biraz daha sıkırlarmış. Kemer gitgide belini kesip, bundan ciddi rahatsızlıklar görenler, hatta ölenler bile olmuştur. (Kırgızdar 1993: 538)

Çın, çın, çın caman,
Çınırp çıkkan ün caman.
Tabaktay betke tak caman,
Tasmaday belge kur caman.
(Kırgızdar 1993: 539)

Çın, çın, çın kötü,
Çınlayıp çıkan ses kötü.
Tabak gibi yüze iz kötü,
İncecik bele kemer kötü.

Yas tutmanın bir göstergesi olan bu işleme Kırgızlar “başı karaluu, beti caraluu” (başı karalı, yüzü yaralı) der.

Manas destanında Kankey’in kocasının ölümünden sonraki durumu şöyle anlatılmaktadır:

Kan balası Kankey,
Cayıp saldı çaçtarın,
Buup saldı belderin.
Kan balası Kankey,
Cırtıp saldı betterin,
Körgön künün köl aldı,
İçken suusun sel aldı.
(Musaev 1995:13)

Han çocuğu Kanıkey,
Boş bıraktı saçlarını,
Bağladı bellerini.
Han çocuğu Kanıkey,
Yırttı yüzlerini,
Gördüğü gününü göl aldı,
İçtiği suyunu sel aldı.

Ancak bu tür uygulamalar XIX. yüzyılın ortalarından itibaren hızlı bir şekilde varlığını yitirmiştir. Günümüzde bunun gibi uygulamalara çok nadir rastlamaktayız.

En son anma günlerinden bir olan “ölü aş” verildiği gün, uzak yakın herkes davet edilir. Kurban kesilir, çeşitli yemekler yapılır. Sofralar kurulur. Aile davetlilerle beraber mezarlığa gider, Kur’an okur. Evde de kadınlar son ağıtlarını yakar. Gelenler yemeklerini yiyip, dualarını eder ve evlerine dönerler. Matem evinde ölü sahibinin en yakınları kalır. Dul kadının kara giysilerini çıkartması matemin bittiğinin işaretidir. Buna “karasın aluu” (karasını çıkartmak) denir. Belirtmemiz gereken önemli nokta şudur: Kadınlar sadece kocası ölünce değil annesi, babası, çocuğu ölünce de karalar giyer. Geleneğe göre “kadının karasın aluu” yani üzerindeki kara giysilerini çıkartma işini kadının kendi

anne babası veya akrabaları üstlenir. Karalı kadının üzerindeki giysilerini çıkartırlar, başındaki kara örtüyü alırlar, saçlarını toplarlar, beyaz örtü örterler, bu işlemleri yaparken:

İramatlıktan topuracı torko,
Catkan ceri cayлуу,
Artı – kiyni mayлуу bolsun.
Mından kiyin ak eleçek,
Başından tüşpösün.
(El Adabiyatı Serisi 2003: 336)

Rahmetlinin toprağı yumuşak,
Yattığı yer cennet,
Arkası – sonrası iyi olsun.
Bundan sonra ak örtü,
Başından düşmesin,

gibi avutucu sözler söylerler. Ölen kişinin yakınlarına dünürleri, eşi dostu tarafından hediyeler verilir.

Kadının başındaki kara örtü alındıktan sonra eskisi gibi dışarıya rahatlıkla çıkabilir, sosyal hayata katılabilir. Bundan sonra dul kadın başkasıyla evlenme hakkını kazanır. Diğer Türk topluluklarında olduğu gibi, kocası ölen kadını, kocasının akrabalarından veya bekâr kardeşlerinden biriyle evlendirme geleneği Kırgızlarda da yaşamını canlı bir şekilde sürdürmektedir. Bu gelenek de çok eskilere dayanmaktadır. Manas ölünce Cakıp Han'ın veziri Meñdibay Kanıkey'e gelip: "Abi ölürse yenge miras, at ölürse postu miras", diyerek kayınları Abıke veya Köbök'ün birisi ile evlenmesi gerektiğini söyler. (Musaev 1995:15)

Kırgız yazarı Tölögön Kasımbekov tarihî romanı "Kırılan Kılıç"ta Hokand Hanlığı döneminde, 1860 yıllarında geçen bir olayı şöyle anlatmaktadır: Ayzaada dul kalalı üzerinden üç yıl geçti. İşte, beklenen gün geldi. Babası Camgır ile annesi akrabalarıyla geldiler. Ayzaada'nın üzerinden kara giysileri çıkartıldı. Böylece yas dönemi bitmiş oldu. Baba Camgır dünürünün bir şeyler demesini

bekliyordu. Fakat dünürü suratını asmış, suskun bir şekilde boynunu büküp oturuyordu. Baba Camgır dayanamadı: "Dünürüm, bizi Allah birleştirdi, şimdi de Allah ayırıyor. Ne yapalım? Kaderimiz böyleymiş. Sen de Ayzaada'nın babası sayılırsın. Ayzaada genç. Gençliğine acı. İzin ver", dedi. Bu sözler üzerine dünürü dayanamayıp, ağlamaya başladı. Hayır, dedi. Oğlum Temir'den öldüğü için ayrıldım. Şimdi de gelinim Ayzaada'dan diri ayırlamam. Temir öldüyse kardeşi Bolot var". (Kasımbekov 1998: 284, 287)

Kırgızların, ölümlerinin ardından yaptıkları yas, yuğ törenleri asırlar içinde birtakım değişikliklere uğramış olmakla beraber, başlangıçta var olan âdetlerin esaslarını yaşıtmış ve yaşatmaya devam etmektedir.

NOTLAR

1 Bu bilgiler yazarın bizzat kendisi tarafından gözlemlenmiş ve yaşanmıştır.

2 Yurtmak fiilinden gelmekte.

KAYNAKLAR

- Abdikalkov, Coldoşbay, 1984, *Tandalmalar*, Frunze, Kırgızistan Basması.
Akmataliev, Abdıldacan, 2000, *Kırgızdın Köönörbös Döölöttörü*, Bişkek, Şam Basması.
Akmataliev, Abdıldacan, 1993, *Baba Saltı Ene Adebı*, Bişkek, Şam Basması.
El Adabiyatı Seriyası c. 29, 2003, Bişkek, Şam Basması.
Kasımbekov, Tölögön, 1998, *Sıngan Kılıç*, Bişkek, Kırgızistan Basması.
Kıdırbayeva Raisa, "Koşoktor", *Kırgız Adabiyatının Tarihi* c. 5, 2002, Bişkek, Şam Basması.
Manas I Kitep, 1984, Frunze, Kırgızistan Basması.
Musaev, Samar, 1995, *Semetey, Seytek*, Bişkek, Kırgızistan Basması.
Roux, Jean – Paul, 2000, *Orta Aşya'da Kutsal Bithiler ve Hayvanlar*, İstanbul, Kabalı Yayınevi.
Talip Moldo, *Kırgız Tarihi*, Uruuçuluk Kuruluşu, Türlü Salttar, Kırgızdar c. I, 1991, Bişkek, Kırgızistan Basması.
Yıldız, Naciye, 2007, *Kırgız Halk Edebiyatı I*, Ankara, Alp Yayınevi.
Yuvaçev, I, P, Kurmancan – *Datka Alaylık Kara – Kırgızdardın Kanışası*, *Kırgızdar* c. II, 1993, Bişkek, Kırgızistan Basması.